

Anna KOMOROWSKA
Politechnika Krakowska
Wydział Architektury

DZIAŁANIA CZASOWE O CHARAKTERZE ARTYSTYCZNYM, SPOŁECZNYM I EDUKACYJNYM W ZANIEDBANYCH DZIELNICACH MIAST

Streszczenie. Instalacje czasowe są znane i stosowane zarówno w sztuce, jak i w architekturze. Ich eksperymentalna forma pozwala na wypróbowanie nowych technik i materiałów. Działania te są często formą prowokacji, zmuszają do zastanowienia nad kondycją otaczającej nas przestrzeni. Instalacje czasowe powstają w odniesieniu do konkretnego miejsca i mają przeważnie wymiar artystyczny. Ciekawym przykładem są również działania o charakterze społecznym („ogrody interwencji”) czy edukacyjnym (w ramach edukacji przestrzennej czy ekologicznej).

ARTISTIC, SOCIAL AND EDUCATIONAL ASPECTS OF TEMPORARY INSTALLATIONS IN NEGLECTED DISTRICTS OF CITIES

Summary. Temporary installations are popular both in art and in architecture. Thanks to their experimental form we could try new technology and materials. Temporary actions are very frequently some kind of provocation. They force us to think about condition of space we live in. The installations are created with reference to specific place and are mostly works of art. There are also very interesting examples of actions with social (“garden intervention”) or educational aspects (as part of spatial or ecological education).

1. Wstęp

Współczesne miasta ulegają gwałtownym przemianom. Tempo życia, szybko zmieniająca się moda, pobudzane przez media, rosnące wymagania społeczeństwa, a także gwałtowny rozwój technologii sprawiają, że proponowane rozwiązania przestrzenne tracą swoją aktualność, atrakcyjność w stosunkowo krótkim czasie po ich wprowadzeniu. W odpowiedzi na zachodzące zmiany proponuje się nowe formy przestrzenne, wielofunkcyjne i mobilne. Projekt powinien zakładać możliwość wprowadzania zmian, chociażby tak drobnych jak ustawienie ławek. Nowe rozwiązania muszą być przy tym tanie i łatwe w zastosowaniu. Jak

sprościć takim oczekiwaniom? Być może poprzez formy tymczasowe, krótkotrwałe, odpowiadające potrzebom **konkretnego** miejsca w danej **chwili**.

2. Formy tymczasowe w architekturze i sztuce

K. Skonieczna stawia tezę, że *tymczasowość (czyt. niestałość) jest rozwiązaniem współcześnie optymalnym i uzasadnionym* [1]. Działania krótkotrwałe, ulotne, znane są zarówno w architekturze, jak i sztuce, co przedstawiono w tab. 1. K. Skonieczna nazywa je „zastrzykiem” nowych idei i jakości, a J. Lerner - brazylijski urbanista i polityk - używa określenia „akupunktura miasta” [2]. Te interwencje, symbole, intrygujące, ale o czytelnym przekazie, mają wyartykułować potrzebę zmiany. Pojawiają się tam, gdzie są potrzebne, ale też znikają, gdy staną się bezużyteczne, co w dzisiejszym chaosie przedmiotów i informacji jest niezwykle pożądaną cechą.

Tabela 1

Formy czasowe w architekturze i sztuce

FORMA	INSTALACJE ARTYSTYCZNE I HAPPENINGI	ARCHITEKTURA CZASOWA	LAND ART	OGRODY CZASOWE	TYMCZASOWE FORMY DEKORACYJNE	KAMPANIE PROMOCYJNE I REKLAMOWE
Główne cechy	czasowe ekspozycje artystyczne wystawiane w przestrzeni publicznej, akcje mające na celu wciągnięcie przechodniów w działania artystyczne, teatry uliczne	architektura towarzysząca targom czy festiwalom, prezentująca nowe techniki czy materiały, działania prowokacyjne, artystyczne, również sceny koncertowe i teatralne, tymczasowe trybuny	ulotne instalacje przestrzenne w krajobrazie, krajobraz jako tło lub jako element ekspresji artystycznej	instalacje artystyczne o tematyce ogrodowej; do nich zaliczamy również ogrody wystawowe i festiwalowe	dekoracje świąteczne i okazjonalne	komercyjne kampanie reklamowe, kampanie o charakterze społecznym, promocja miasta, jak np. kolorowe misie na ulicach Berlina

Źródło: K. Skonieczna [1]

Działania czasowe są z założenia **eksperymentem**. Jedna z zasad tworzenia wspaniałych przestrzeni miejskich, stworzonych przez amerykańską organizację Project for Public Spaces, głosi: *Rozpocznij od petuni: eksperymentuj...* W wyjaśnieniu czytamy: *Złożoność funkcjonowania przestrzeni miejskiej jest tak duża, że trudno się spodziewać, iż wszystko uda się od razu. Najlepsze przestrzenie miejskie powstały na drodze eksperymentu i krótkotrwałych usprawnień, testowanych i dopasowywanych przez szereg lat* [3]. Jak pisze dr Rekittke, zaletą architektury tymczasowej jest to, że nie musi ona gwarantować pełnego sukcesu [4]. Oznacza to, że możliwe jest wprowadzenie nowych, niewypróbowanych wizji, pomysłów, również technologii i materiałów.

Działania tego typu to bez wątpienia forma **provokacji**, gdyż zmusza do spojrzenia na znaną nam przestrzeń z innej perspektywy. Przykładem może być tutaj studencki konkurs *Temporäre Architektur an besonderen Orten* na zagospodarowanie placu Gustafa Gründgensa w Düsseldorfie. Zwycięski projekt *mein platz!* zmusza do zastanowienia się, kto jest właścicielem przestrzeni publicznych? Na placu ustawiono drewniane podesty. Za pomocą popularnej strony internetowej ebay.de „wynajmowano” dowolną powierzchnię na jeden lub kilka dni w cenie 1 m² za 1 €. Akcja trwała 2 tygodnie. Podesty zajmowały firmy pragnące się zareklamować, bukiniści, artyści, ale również osoby prywatne, które w ten sposób uczciły swoje urodziny lub bawiły się z przyjaciółmi.

Rys. 1, 2. Festiwale Ogrodów jako przykład ogrodów czasowych. Monachium, Ostfildern (Niemcy)
 Fig. 1, 2. Garden Show as an example of temporary garden. Munich, Ostfildern (Germany)
 Źródło: fot. Anna Komorowska

Istotnym czynnikiem występującym przy projektach czasowych jest **odniesienie do miejsca**, co wpisuje je w nurt tzw. Sztuki Specyfiki Miejsca (ang. *site-specific art*), czyli sztuki tworzonej w konkretnej przestrzeni. Mogą to być zarówno akcje krajobrazowe, wykorzystujące ukształtowanie terenu, czy materiały naturalne, występujące w okolicy, jak również performance czy teatr uliczny inspirowany miejscem, w którym jest odgrywany. Godnym uwagi przykładem jest niezwykle „teatr krajobrazowy” realizowany podczas kolejnych etapów budowy parku Tillia-Durieux-Park w Berlinie. Architektura krajobrazu stała się tłem i aktorem tego teatru, łączącego trzy dziedziny, różniące się sposobem podejścia do czasu i miejsca: architekturę krajobrazu, teatr i film. Jak pisze Frits Vogels w *Prachtgleis - ein Landschaftstheater*¹, architekt krajobrazu musi liczyć się z długim czasem oczekiwania na efekt, teatr „skraca” czas, a film miesza przeszłość z przyszłością. Architektura krajobrazu transformuje przestrzeń, teatr szuka w niej inspiracji i czyni z niej tło działań, film pokazuje ją

¹ Artykuł w całości dostępny na www.ds.landschapsarchitecten.nl.

na swój sposób. Współpraca tych branży może przynieść tak ciekawe efekty, jak seria filmów *Prachtgleis I-VII*, przedstawiających proces tworzenia miejsca. Seria powstała w latach 1996-2003 i została przedstawiona z okazji otwarcia parku, 21.06.2003 r.

3. Ogrody czasowe jako przykład działań artystycznych

Sztuka czasowa może mieć różny charakter. Ważnym przykładem są ogrody czasowe - instalacje artystyczne o szeroko pojętej tematyce ogrodowej, które urozmaicają przestrzeń, zmuszają nas do zastanowienia i uczą innego sposobu patrzenia na miejsca, które już dobrze znamy. „Temporäre Gärten“© są oryginalnym pomysłem dwóch architektów krajobrazu D. Sprengera i M. Pouzol, którzy w latach 1997 - 2003 organizowali w Berlinie, wraz z Niemieckim Związkiem Architektów Krajobrazu BDLA, spotkania architektów krajobrazu, architektów i artystów. Autorom projektów narzucony był tylko główny temat, np. „Peryferie w centrum” (1999), ale pozostawiono im bardzo dużą swobodę interpretacji problemu, jak i wyboru środków. W ten sposób tworzone były „ogrody” z niczego, instalacje świetlne i dźwiękowe, pływające ogrody, fruujące kwiaty i opakowane parki. Akcja trwała zazwyczaj trzy dni i trzy noce, po czym instalacje były demontowane.

Ogrody są w dzisiejszym świecie komfortem. Mieszkańcy miast pozbawieni są własnych, przydomowych ogródków. Przeszkodą jest również tempo życia i brak czasu. W odpowiedzi na te problemy powstały prace, które nazwać można „atrapą ogrodów”. Proponują nam „naturę w pigułce”, jak np. praca *Have a break. Have a garden* z „ogórkiem” w pudełku po zapalkach, czy inna, z kwiatami w wózkach sklepowych.

Ogrody czasowe kształtują nie tylko przestrzeń, ale i zmieniają stereotypy myślowe, uczą na nowo obserwować znaną nam już przestrzeń. Świetnym przykładem jest „ukwiecenie” wieży telewizyjnej w Berlinie, ważnego symbolu miasta, poprzez ustawienie podestu ze sztucznym kwiatem. Po stanięciu na podeście widok kwiatu i wieży nakładał się tak, że można było obserwować kulę budowli otoczoną „płatkami”. Nie było to oczywiście wydarzenie na skalę opakowania Reichtagu przez Cristo. Cechą charakterystyczną tego typu akcji jest wybór prostych i tanich środków do osiągnięcia celu. Zamiast doniczek – stare beczki, znalezione gdzieś na śmietniku czy papierowe torby.

Niezwykle cenne wydają się projekty, do realizacji których zaproszono również ludzi zamieszkujących okoliczne domy. W jednym z bloków poproszono mieszkańców o odsłonięcie swojego balkonu o danej godzinie. Powstał w ten sposób nietypowy zegar. Wciągnięcie mieszkańców do działania nadaje akcji wymiaru społecznego.

4. Przestrzenie społeczne - mieszkańcy tymczasowymi gospodarzami obszarów zaniedbanych

Architektura czy ogrody tymczasowe nie są tylko wyrazem artystycznym, sztuką dla sztuki. Mogą również pełnić funkcje **interwencji**. Jak pisze K. Konieczna, „ogród interwencja” ma *poprawić lub zasugerować konieczność dalszego procesu poprawy kondycji zastanej przestrzeni publicznej lub społecznej* [1].

Interwencją można nazwać działania określane po niemiecku jako *Zwischennutzung*, co w dosłownym tłumaczeniu znaczy „międzyużytkowanie”. Określenie to powstało w Niemczech Wschodnich, gdzie, podobnie jak w innych krajach Europy Zachodniej, można zaobserwować proces zwany „kurczeniem się miast” (niem. *schrumpfende Städte*, ang. *schrinking city*), polegający na pustoszeniu całych nieraz dzielnic, również w ścisłym centrum. Zjawisko to może mieć fatalne skutki dla rozwoju miast i stanowi poważny problem. Z drugiej jednak strony prowadzi do „odzyskiwania” przez miasto terenów otwartych, które mogą być wykorzystane np. jako tereny zielone lub nowe, przyjazniejsze osiedla. Koszty takiej operacji nie mogą być pokryte w całości przez miasto, dlatego część terenów przeznaczonych do przebudowy przez wiele lat pozostaje niezagospodarowana. Przy dobrej woli mieszkańców i odpowiednich instytucji tereny te mogą być mądrze wykorzystane jako ogrody ozdobne czy warzywne, ale także jako pole popisu artystów.

Przykładem takich działań jest projekt *1 qm blühende Landschaft*, podczas którego rozdano prawie 700 słoiczeków z nasionami, zachęcając mieszkańców Dessau do posiania ich w pobliżu swojego domu. Są to również akcje o większym zasięgu. Projekt *Brach- und danach* w Berlinie angażował mieszkańców w tworzenie ogrodów w miejscu, gdzie w wyniku przekształceń w strukturze miejskiej powstały puste przestrzenie, do niedawna używane jako składowisko odpadów. Najważniejszym czynnikiem budowy tych ogrodów była wspólna praca mieszkańców przy poparciu władz miasta [5].

Innym przykładem wykorzystania luk w zabudowie są Community Gardens w Nowym Jorku. W latach 60. i 70. miasto Nowy Jork chciało zrekompensować swój deficyt mieszkaniowy przez podniesienie podatku od gruntów. To dodatkowe obciążenie przekraczało możliwości wielu mieszkańców, którzy w ten sposób zostali zmuszeni do opuszczenia swoich mieszkań. W zwartej zabudowie pojawiły się puste przestrzenie, które już na początku lat 70. zaczęły przekształcać się w dzikie, nielegalne ogrody. Pomysł przyjął się w okolicznych dzielnicach. W 1973 r. powstała organizacja Green Guerillas, która bezpłatnie rozdaje nasiona i udziela porad ogrodniczych tym, którzy są zainteresowani

zagospodarowaniem kolejnych terenów. Miasto doceniło trud mieszkańców, uznając nielegalnych użytkowników za dzierżawców tych terenów i otworzyło pierwsze biuro Green Thumb, które zajmuje się organizacją i dostarcza materiały do budowy kolejnych ogrodów oraz pomaga w drobnych naprawach już istniejących. W roku 1979 założono American Community Garden Association, które działa w całej Ameryce.

5. Edukacyjny wymiar działań czasowych

Działania w przestrzeni miejskiej, które nas prowokują, zmuszają do zauważenia problemu, pomagają odkryć znaną nam przestrzeń na nowo (np. innymi zmysłami niż wzrok), wreszcie akcje uświadamiające, jak niewiele potrzeba, żeby zmienić dane miejsce na lepsze, mają niewątpliwy wkład w edukację społeczeństwa. Podobnie jak gry miejskie, które również są przykładem działań w przestrzeni miast, instalacje czasowe uczą patrzeć, analizować, odczytywać ukryte wątki, historyczne i współczesne, powiązania widokowe czy strukturę przestrzeni. Jednocześnie stają się wydarzeniem artystycznym, przyjmują formę zabawową, mogą dotrzeć do szerokiego grona odbiorców - nie tylko bezpośrednich uczestników, ale i przypadkowych przechodniów. Najważniejszymi celami edukacyjnymi takich działań są:

- zwiększenie poczucia odpowiedzialności za przestrzeń wśród mieszkańców, uświadomienie im, że mają prawo, ale i obowiązek do tworzenia i pielęgnowania przyjaznej przestrzeni w swoim najbliższym otoczeniu;
- wypróbowanie nowych rozwiązań, które można wprowadzić przy minimalnych kosztach, zachęcenie mieszkańców do partycypacji w kosztach, ale przede wszystkim we wspólnej pracy;
- nauka zasad tworzenia i pielęgnacji terenów zielonych przy blokach czy kamienicach (jak np. Green Thumb);
- realizacja instalacji czasowych może być połączona z edukacją przestrzenną lub ekologiczną skierowaną do dzieci i młodzieży, ale i dorosłych.

Przykładem działania, którego cele pokrywają się z przedstawionymi powyżej, jest projekt *Podgórskie Ogrody Podwórkowe*, zrealizowany w 2006 r. w krakowskiej dzielnicy Podgórze². Projekt zakładał realizację ogrodów czasowych na wybranym podwórku. Była to próba, eksperyment, który miał pomóc w określeniu potrzeb mieszkańców i w zainteresowaniu ich przestrzenią wokół ich domów. Początkowo planowano pracę ze

² Projekt zrealizowany przez A. Komorowską we współpracy ze Stowarzyszeniem PODGORZE.PL.

wszystkimi mieszkańcami – dorosłymi, młodzieżą i dziećmi. Jednak spotkanie z dwoma pierwszymi grupami, z różnych powodów, nie doszło do skutku. Skupiono się więc na pracy z dziećmi. Zorganizowano dla nich w sumie osiem warsztatów. Była to okazja do dyskusji na temat obecnego stanu podwórka, jego przeszłości i zachodzących tam zmian. Na podstawie rozmów i wykonanych prac powstał postulat – protest przeciwko szarym, brudnym, betonowym przestrzeniom miejskim i tęsknotą za zielenią, placem zabaw i kolorami. Na kolejnych warsztatach dzieci wykonywały przedmioty związane z tematyką ogrodową, a także projekt swojego podwórka. Punktem kulminacyjnym projektu była impreza, podczas której udekorowano wybrane podwórko za pomocą prac wykonanych przez dzieci. Podczas uroczystego otwarcia odczytano postulat i rozdano drobny prezent dla przybyłych gości – „ogródki” w pudełkach od zapalek. W sumie w imprezie wzięło udział ponad 100 osób. Zaciekawieni mieszkańcy podziwiali działania przez okna. Uczestnicy warsztatów byli szczególnie przejęci tym wydarzeniem. Dla wielu z nich była to pierwsza publiczna wystawa. Cieszyła również obecność mieszkańców, którzy wcześniej nie wykazywali zainteresowania wyglądem podwórka.

Rys. 3, 4. *Podgórskie Ogrody Podwórkowe*, Kraków

Fig. 3, 4. *Podgórze Backyard Gardens*, Kraków

Źródło: fot. Anna Komorowska

6. Podsumowanie

Instalacje czasowe są znane i stosowane zarówno w sztuce, jak i w architekturze. Przyjmują one najróżniejsze formy, pojawiają się w nieoczekiwanych miejscach, urozmaicają

przeźreń. Są polem działań artystów. Należy jednak pamiętać również o ich wymiarze społecznym i edukacyjnym.

Czy działania czasowe mogą prowadzić do poprawy jakości przestrzeni miejskiej? Na pewno nie mogą zastąpić trwałych, całościowych zmian. Są z pewnością doskonałym ich uzupełnieniem. Mogą też sprawdzić się tam, gdzie z powodów finansowych kompleksowe projekty nie mogą być szybko zrealizowane.

BIBLIOGRAFIA

1. Skonieczna K., „Ogrody tymczasowe jako sposób poprawy jakości przestrzeni miejskiej. Praca magisterska na kierunku Architektura Krajobrazu”, SGGW, obroniona w 2007.
2. Lerner J., wywiad z cyklu „Na nowy wiek” [w:] Architektura - Murator, listopad 2003.
3. „Żyjące miasto”, praca zbiorowa wydana w ramach projektu „Żyjące miasto”, realizowanego w roku 2002 w krakowskiej dzielnicy Podgórze, s. 20.
4. Rekitte J., „Chancen temporärer Architektur“ [w:] „Temporäre Architektur an besonderen Orten” 2004: Studentenwettbewerb Gustaf-Gründgens-Platz, Düsseldorf, StadtBauKultur NRW, 2005.
5. „Zwischennutzung und neue Freiflächen. Städtische Lebensräume der Zukunft. Bundesministerium für Verkehr”, Bau- und Wohnungswesen, Berlin 2004.